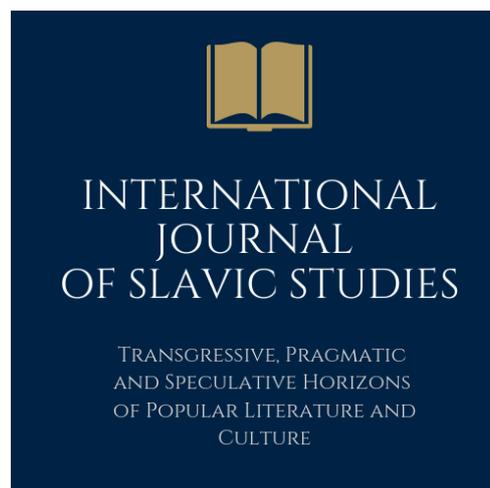

Оксана Ковальова
Oxana Kovalyova

National Museum of History
of Ukraine, Kyiv (Ukraine)
gapochkakiss@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7847-2046
<https://doi.org/10.34768/p8dx-1r93>

Nr: 1 (2019)
ISSN (on line) 2658-154X

**Прояви та специфіка бінарних опозицій “свій – чужий” під час
Револуції гідності (на матеріалі першої книги збірника “Майдан.
Пряма мова”)**

Manifestations and specificity of “Friend or Foe” binaries during the
Revolution of Dignity (on the material of first book of “Maidan. Direct speech”)

Abstract

The “Friend or Foe” conception is an integral component of formation of each society. This binary archetype is the object of study of several scientific disciplines and sometimes appears in their interface. It gives the opportunity to use different methodology to study its manifestations.-This article examines this concept during the Revolution of Dignity in Ukraine (November 2013 February 2014), its manifestations in the dichotomy of binaries, erasing of their usual limits, uniting the former opponents under the banner of dignity, creating the new “Friend or Foe” binaries etc.

The material for the study is the oral histories of participants and witnesses of the Revolution of Dignity, gathered in the first book of “Maidan. Direct speech”. The respondents are the representatives of different ages, professions, religions, social strata etc., thus giving a retrospective picture for research.

There are clear “Friend or Foe” oppositions, represented with the negative opposition of Maidan members to police force, government, *titushkas*, pro-government press; Maidan to Anti-Maidan etc. The oppositions inside the Maydan (for example, different hundreds or locations) have different connotations: “Friend or Stranger” with neutral or positive context. Special attention is given to markers that allowed to recognize “friends” between the Maidan members. The article text is supplemented by quotes from the aforementioned collection of interviews. The style of speech of the

respondents is preserved. This research may be useful for the specialists of different humanitarian scientific disciplines.

Keywords: oral history, imagology, the Revolution of Dignity, “Friend or Foe” dichotomy, marker.

Ключові слова: усна історія, імагологія, Революція гідності, дихотомія “свій – чужий”, маркер.

В основі будь-якої спільноти, від первісних до найсучасніших, лежить усвідомлення людиною своєї інакшості, відмінності від інших, адже неможливо сприймати ще когось абсолютно так само, як себе, саме це усвідомлення стає поштовхом до зародження суспільства. Концепт “свій – чужий” – бінарний архетип, за визначенням А. Большакової¹, в ньому закладені найфундаментальніші та найдавніші принципи поділу людства, які постійно модифікуються, взаємонакладаються, їхні межі розмиваються. Саме тому згаданий концепт став предметом вивчення багатьох наук і нерідко опиняється на їхньому стику, дозволяючи залучати до свого дослідження різні наукові методи та джерела. Зокрема, отриманий завдяки усноісторичній (вужче – дескриптивній) методології матеріал може стати базою для поліметодологічного аналізу в царині історичної, літературознавчої або фольклористичної імагології, в основі яких, власне, й міститься бінарна опозиція образів “свій – чужий”, на що вказує Дмитро Наливайко: “На сучасну імагологію, її теоретико-методологічні засади особливо значний вплив має антропологія, передусім філософсько-етичні концепти Свого – Іншого, автентичності й ідентичності, які імагологи зі сфери соціопсихологічної проєктують на сферу етнокультурних відносин і процесів. <...> в ній на передній план виходять проблеми відносин суб’єкта <...> зі своїми і чужими”². Імагологія, як і усна історія (oral history), – наукові напрямки, які постали в 1920–1930-х роках: перша в царині соціології, друга – історії, проте з часом вони охопили й інші дисципліни, дозволяючи не консервувати дослідження в межах певних методологій. Усноісторичний напрямок виник внаслідок технічного прогресу (за ствердженням американського історика та біографа Алана Невіса, якого вважають засновником усної історії), завдяки чому науковці отримали ширші можливості для фіксації інтерв’ю³. Відома дослідниця усної історії Оксана Кісь наголошує на меті цього напрямку: “...дослідження з усної історії засадничо не спрямоване на встановлення якоїсь “історичної правди”, яка є непізнана по суті своїй. Фактично, оповідаючи історію

¹ Cytowany z: E. Papylova, *Imagologiya kak humanitarnaia dystsiplina*, “Rhema. Rema. Fylolohycheskye nauky. Lyteraturovedeniye”, 2011, nr. 4, s. 33.

² D. Nalyvaiko, *Literaturna komparatyvistyka vchora i sohodni*, w: *Suchasna literaturna komparatyvistyka: stratehii i metody. Antolohiia*, za zah. red. D. Nalyvaika, Kyiv 2009, s. 35.

³ Cytowany z: O. Kis. *Usna istoriia: stanovlennia, problematyka, metodolohichni zasady*, “Ukraina moderna”, 2007, nr. 11, s. 8.

свого життя, особа говорить не так про події, свідком яких вона була, але радше про те значення, якого набули ці події в контексті її життєвого досвіду, як вони вплинули на життєвий вибір, погляди, світогляд, ідентичність. Реальність і те, що розповідає про неї очевидець, – не тотожні речі”⁴. Може здатися на перший погляд, що методологія усної історії полягає лише в записі спогадів певної людини. Проте насправді це досить складний і багатоетапний процес, який передбачає відбір відповідних кандидатур і тематики для інтерв’ю, ретельний підхід до складення списку запитань, використання якісних аудіо- та відеопристроїв для фіксації свідчень, вибір комфортного приміщення для проведення інтерв’ю, і, безумовно, використання базових психологічних підходів для вдалого комунікування з респондентом. Наступний етап після проведення інтерв’ю – це транскрибування та уважна перевірка записаного матеріалу, відповідності згаданих там фактів і дат реальним фактам та датам. Дуже важливо фіксувати всі особливості мовлення респондентів, відстежувати паузи та емоції і, якщо можливо, відтворювати їх у тексті – адже ці матеріали можуть стати в нагоді не лише власне історикам, а й дослідникам історії мови, літератури, фольклористам, етнологам та іншим науковцям. Хоча метод усної історії й допускає літературне редагування розшифрованих текстів записів для їх легшого сприйняття читачем, проте все ж потрібно дотримуватися якнайменшого втручання в органічне мовлення респондента, адже відшліфована літературна мова позбавить його автентичності. Також важливими етапами є погодження правових питань із респондентами та отримання їхніх дозволів на публікацію аудіо- або відеозаписів, біографічних даних та світлин, підбір фотоілюстративного матеріалу, узгодження структурних елементів, верстка тощо.

Прикладом такого дослідження є усні спогади учасників і свідків Революції гідності, записані Оленою Чебанюк та авторкою статті протягом 2014–2018 років, які увійшли у першу книгу видання “Майдан. Пряма мова”⁵. Респонденти, чії інтерв’ю вміщені в цьому збірнику, представляють різні вікові групи, віросповідання, соціальні групи, професії тощо, тож видання структурно поділяється на п’ять тематичних розділів: “Церковні діячі та парафіяни”, “Медики й парамедики”, “Майданівські сотні, політичні та громадські об’єднання”, “Волонтери та свідки”, “Повторні інтерв’ю та “Я-документ”” (в останній увійшли повторні записи з людьми, які вже давали інтерв’ю раніше, – це цікавий матеріал для порівняння сприйняття людини тих самих подій безпосередньо після них і через певний час, зміна її ставлення, пригадування цікавих деталей, про які раніше не говорилося, прагматичність та ретроспективність пізніших записів і більша емоційність раніших, записаних відразу після певних подій; також є

⁴ Там же, s. 15.

⁵ *Maidan. Priama mova*, Knyha 1, rozshyfr., uporiad. ta prym. O. Chebaniuk, O. Kovalovoi, Kyiv 2019, 448 s.

епістолярний “я-документ” – письмові спогади людини, якій важко було розповідати на диктофон).

Виходячи з потреб даного дослідження, на підготовчому дорефлексійному етапі авторкою статті використано насамперед дескриптивний метод, що має на меті фіксування й документалізування ще досі ґрунтовно не описаних подій майданної дійсності, проявних у вербальних як усних, так і писемних формах, необхідності їх подальшого систематизування й класифікації. Зважаючи на аналогічну практику польових досліджень у фольклорі, використано також їх можливості при збиранні й документалізуванні відповідних текстів.

Імагіологія, основи якої концептуалізовані у працях Д. Наливайка, охоплює різні сфери людського існування, зумовлені з'ясуванням проблеми бінарних опозицій “Я – Інший”, “ми – вони”, власне “свій – чужий”, без чого неможливе розуміння основ буття й екзистенційного вибору за принципами аналогії, контрасту, зіставлення, протиставлення, ототожнення та виявлення відмінностей, усвідомлення універсальних процесів в конкретних явищах, як це спостерігалось під час Революції Гідності, що поєднувала в собі особистісні, національні й загальнолюдські цінності. Отже, йдеться і про настанови екзистенціалізму, однак без ознак бунту для бунту, що властиво теорії Альбера Камю й Жана-Поля Сартра, адже люди, прагнучи свободи, обстоюючи високі моральні чесноти, вийшли на Майдан за власною волею. Тут не було підсвідомих “темних” імпульсів, описаних у фрейдизмі, радше актуалізувався бінарний принцип “персони” й “тіні”, висвітлений в аналітико-психологічних працях Карла-Густава Юнга. Авторка статті апелює і до положень соціальної психології, зокрема до зовнішніх і внутрішніх співвідношень різних груп, що мають виразні імагологічні характеристики бінарних опозицій на багатьох рівнях спілкування, конфронтації “свій – чужий” та взаєморозуміння “свій – свій”, тому детально, із застосуванням поширених у логіці методів аналогії та контрастування, ступеневого аналізу для типологізування тих чи тих майданних подій, висвітлює явище Революції Гідності, посилається в разі потреби й на Помаранчеву революцію. Звичайно, не можна оминати й настанов семіології, адже йдеться про особливу знакову систему Майдану, її комунікативне поле та процеси сигніфікації, що формувалися й перетікали в її текстах, що мають не так літературне значення, як світоглядне, суспільне. Оскільки в Революції гідності брали участь живі люди з їхніми переживаннями й емоціями, не можна минути й психологічного фактора, який часто, набуваючи драматичного напруження, розв'язувався через катарсис. Загалом, у такій неординарній ситуації на екзистенційній межі формувався новий психотип-пасіонарій, який обрав собі вихід у свободу. Це і є концепт Майданного

тексту. Тобто термін, запроваджений російським філософом й літературознавцем Сергієм Аскольдовим-Алексєєвим⁶, набув сенсу родового поняття, зумовленого екзистенційним досвідом Майдану, стаючи фактором історичної пам'яті.

Однією із засадничих категорій імагології, за Д. Наливайком, як вже згадувалося, є “категорія ідентичності Я або колективних ідентичностей у їх широкому спектрі – родової, національної, соціальної, віро сповідальної, культурної, мовної тощо”⁷, тож застосування перелічених методологій у дослідженні інтерв'ю збірника “Майдан. Пряма мова” допоможе зробити певні висновки про складний процес, варіативність і взаємоперетікання бінарних опозицій образів “свій – чужий” під час Революції гідності. Це, власне, і є метою наукової розвідки, яка виходить за межі дослідження лише певного напрямку. Цитати зі збірника подаються як своєрідний ілюстративний матеріал до тексту, зі збереженням особливостей мовлення респондента (суржик, слова-паразити тощо) та зазначенням прізвища респондента в дужках.

Чи можна назвати Революцію гідності унікальним явищем? Звісно, так, як і кожна з революцій у пострадянському просторі, до якої б протестної хвилі – першої (початок 1990-х років, до розпаду СРСР), другої (початку і середини 2000-х років) чи вже третьої (середина 2010-х років) – вони не належали. Спільною їхньою ознакою, безумовно, є прагнення активної частини суспільства до громадянської самоідентифікації, відновлення етнічної пам'яті, яка протягом кількох минулих століть всіляко нищилася імперськими та тоталітарними режимами. А власне український Євромайдан “є наслідком придушення трьох “стовпів” української держави, починаючи з 1991 року: демократизації, української національної ідентичності та Європейської інтеграції”⁸, це “національна форма суспільного діалогу, яка притаманна тільки нашій нації”⁹. Його унікальність помічали навіть іноземці (“небачений феномен – альтернативна республіка в центрі авторитарної держави”¹⁰) і спеціально приїжджали в Київ, аби зануритися в атмосферу Майдану. Одна з наших респонденток, Н. Бойко, згадує: “Прийшли троє – один чоловік і дві жінки, кажуть: “Ми з Москви, от ми спостерігали, що відбувається у вас, і вирішили приїхати вам допомогти”.

⁶ S. Askoldov-Alekseev. *Kontsept y slovo*, “Russkaia slovesnost. Ot teoryy k strukture teksta: antolohiya”, Moskva 1997, s. 267-279.

⁷ D. Nalyvaiko, *Literaturna komparatyvistyka vchora i sohodni...*, s. 35.

⁸ Cytowany z: M. Sheliia. *Fenomen vysokoi protestnoi aktyvnosti u postradianskii Ukraini*, “Zahid.net”. Tryb dostępu: https://zaxid.net/fenomen_visokoyi_protestnoyi_aktivnosti_u_postradyanskiy_ukrayini_n1304964 [dostęp: 17.06.2019].

⁹ M. Pavliukh. *Fenomen ukrainskoho Maidanu: istorychna y henetychna pam'iat*, “ZN.UA”. Tryb dostępu: <https://dt.ua/history/fenomen-ukrayinskogo-maydanu-istorichna-y-genetichna-pam-yat-.html> [dostęp: 17.06.2019].

¹⁰ O. Vyhovskiyi. *Maidan. Yak vse pochynalosia...* “Nova kopiika”. Tryb dostępu: <http://ko-peyka.com.ua/page/majdan-jak-use-pochynalosja> [dostęp: 17.06.2019].

Характерною рисою Революції гідності є поява об'єднавчої сили, яка розмила межі багатьох бінарних опозицій і стерла маркери ідентифікації за національністю, віросповіданням, політичним та економічним соціальним статусом, віком, фахом, гендерною належністю, за регіональним чинником тощо: “особливість цього Майдану – в тому, що всіх припекло, як завжди на таких масштабних виступах, об'єднало, що вони були проти чогось, а не за щось. Тому що були ж абсолютно різні люди з різними поглядами, які в такому житті ніколи б не зустрілися” (В. Чорний). Таким чином зникали протиріччя між багатьма групами, які за звичних умов протистояли одна одній. Підставою для цього стала зміна бінарної опозиції на “ми – не “вони””, що зазвичай відбувається в умовах зміни системи змістів для ідентифікації в суспільстві, коли державні або суспільні інститути не можуть запропонувати замість знищеної системи традиційних символів і стереотипів нову, тобто ідентифікація себе відбувається через образ “іншого”, “чужого”, на що вказує Галина Ковальова¹¹.

Учасниками та активістами Революції гідності були:

- за етнічною належністю і національною ознакою: українці, росіяни, білоруси, поляки, кримські татари, грузини, вірмени, узбеки, литовці, латвійці, естонці, молдовани, цигани, євреї та представники інших національностей та етносів (“...був у нашій сотні один український патріот – народився в Душанбе, жодної краплини української крові в нього нема, зате є татарська, російська, польська” (Л. Овчаренко); “у нас тут в Кримській сотні два узбеки, один білорус, і росіяни є з Чернігівської області” (Т. Сич); “я б не сказав, що Сергій Нігоян був армян. Деяким нашим українцям ще треба повчитися того націоналізму, того патріотизму, що був в нього” (М. Гнибіда); “познайомилися з родиною з Молдови, яка приїхала підтримувати Майдан” (О. Козенко-Клочко); “залучалися наші колеги-[медики] з інших країн, зокрема Польща, Естонія, Америка, Канада, які помагали чергувати в медпункті в Будинку профспілок, помагали фінансово” (Р. Добровольський);

- за віросповіданням: представники різних християнських церков, конфесій і деномінацій: православні Київського і Московського патріархатів (останнього одиниці), УГКЦ, католики, протестанти, лютеранці, баптисти; іудеї, мусульмани, буддисти, неоязичники та ін.: “у молитовному наметі ми почергово відправляли служби. Кожний раз приходив новий священник – чи то римо-католик, чи православний, чи греко-католик, протестанти приходили”; “каплиця ейкуменічна, вона нас об'єднувала” (С. Ширококордюк); “священники не тільки молилися, а й були безпосередніми учасниками. Тому що вони ходили не завжди у підрысниках чи рясах”, “коли почали бити студентів,

¹¹ Н. Kovalova. *Opozytsiia “svii – chuzhyi” pry formuvanni natsionalnoi identychnosti v konteksti hlobalizatsii*, “Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”. Seriia “Filosofiiia”, 2009, vyp. 5, s. 88.

Михайлівський собор єдиний відчинив свої ворота <...> був і останнім місцем, куди потім приносили загиблих, був шпиталем, місцем, де одягали і годували”, “стоять православні, а тут приходять мусульмани, які теж засвідчують ці цінності <...> так само і інші – протестанти, християни інших конфесій <...> і лютерани приходили. І іудеї були” (П. Основенко); “всі наші семінаристи – у кожного своє бачення, різні погляди, але всі підтримували народ <...> ми бачили брехню, злочини, що люди вийшли і сказали “ні” злу”; “молитовний намет був міжконфесійним” (семінарист Олександр); “Натан, лікар, він єврей ортодоксальний. Він там тору читав свою, скіко положено. Аміна Окуєва заходила молитися на другу сторону, вона ж мусульманство прийняла. У них там поділ на сторони світу. Натан читає свою Тору, а вона там на колінах стоїть: “Аллах”, а посередині ходять українці і тихо шепочуться, щоб не заважать” (С. Кириченко);

- за партійною належністю: представники політичних партій і позапартійні (“я не входжу ні в яку партію, мені за це ніхто не платить” (М. Гнибіда);

- за економічним соціальним статусом: бомжі, зубожілі, люди середнього достатку, заможні люди: “під’їхав джип, такий, як космічний корабель, новеньке все. Виходить чоловік з нього в діловому одязі, відкриває багажник, а там – 8 колес новеньких, кожне з яких коштує дуже дорого. Каже: “Хлопці, розгружайте, несіть на барикади!” (Т. Сич); “дівчата приходили молодесенькі, так гарно нафарбовані, на таких підборах, з такими манікюрами. І вони безапеляційно брали ганчірку і йшли мити туалети, підлогу” (Л. Пасічник); “я думала, що там фіфи розфарбовані – це просто фіфи, куколки. Але коли я побачила, що вони настільки допомагали, коли ті самі криваві події були, коли вони роз’їжджали на своїх машинах і забирали полонених, то багато у моїй свідомості змінилося” (Н. Савчук);

- за віком: від підліткового (“моя дочка, 15 років, вона такий патріот! Я кажу, якби їй було на пару років старше, то вона була б серед тих студентів, яких побили” (І. Бухонська); “у нас патріотично налаштований весь клас, і взагалі вся школа – вона підтримує Майдан. <...> багато дітей з нашого класу були на Майдані. <...> учні старших класів, там 10-11-ті, брали участь в загонах Самооборони” (Я. Бухонська); “а 1 грудня мій внук там був [на Банковій]. Вони класом зібралися, не сказали батькам. Сказали, що просто гулять, а самі класом поїхали на Майдан”) до пенсійного віку (“бабуся принесла вареники: “В мене нема нічого в хаті, я оце вареничків хлопцям наробила” (Н. Бойко); “білизну для жінок збирала, ходила вкинути в карнавочку <...> приносила жінкам теплі шарфи, хустки” (пенсіонерка А. Скриннікова); “антибіотики, їжу носила” (пенсіонерка Л. Дорогобід); “занесла теплі речі, одіяло, дві подушки <...>

пекла картошку, носила огірки закриті, сало, теплий чай. Коли була Масляна, ми з донечкой напекли цілу вареницю млинців. Допомогала грішми, кидала в скриньки <...> брала до себе на ночівлю” (пенсіонерка М. Ромась); “бабця підходить, у неї півлітрова баночка квасолі, 700 грам буряка консервованого: “Ото вам, хлопці!” (Т. Сич);

- за фахом: бюджетники, підприємці; держслужбовці, освітяни, науковці, лікарі, працівники культурної, торговельної сфер, психологи, представники технічних та гуманітарних напрямків та ін.: “ти розумієш, що на тій же кухні чи коло тої бочки та ж кухарка – професор, а чистять картоплю наукові співробітники” (О. Козенко-Клочко);

- за гендерною належністю: жінки (“жіноча гвардія мобілізувалася вночі, і це була підтримка їжею, організацією, прийманням, гігієною. Це такий потужний фронт був” (Г. Поштаренко) і чоловіки на рівних, також представники ЛГБТ-спільнот;

- за суспільними прошарками: інтелігенція, робітники, селяни;

- за військовим статусом: колишні і діючі військові, цивільні;

- за категоріями населення: учні, студенти (“покоління неспорчених людей, які вірно реагують на несправедливість” (С. Широкоградюк), пенсіонери, працюючі;

- за проживанням: представники всіх регіонів: “тут [у нашій сотні] є люди з Чернігова, з Кривого Рогу, Одеси, Хмельницького, Криму” (Микола з Криму), діаспора (зокрема, М. Свеженцев був одним із організаторів Євромайдану у Варшаві, Н. Бойко – у Болгарії, а Г. Поштаренко долучалася до мітингів за Євромайдан у Литві); “ми дізналися про Кримську сотню на Майдані, і нас це вразило, тому що відчуття було, що в Криму немає людей україномовних, що там всі проти України і всього українського. Але коли ми зустрілися з цими людьми, ми зрозуміли, що там теж є багато патріотів України, які мають право жити на своїй землі, а для них своя земля – кримська у складі України” (І. Виноградська). Власне, Революція гідності продемонструвала те, що “трактування мешканців Східної України як чужих зумовлено нав’язуванням штучно створених міфів”¹².

Більшість респондентів згадують дивовижну організованість Майдану, те, що він був схожий на ідеальну модель суспільства (яка протиставлялася недосконалій владній структурі України), коли фактично без чітко визначеного лідера зібралося багато людей, і кожен знав, що йому робити (хтось розбивав плитку, хтось пакував мішки цеглою та снігом і будував барикади, хтось куховарив, хтось прибирав, хтось приймав їжу й речі від людей, які прагли допомогти, хтось займав оборонні позиції, готував коктейлі Молотова, хтось лікував, хтось молився тощо), не було хаосу і бездіяльності: “Це був каталізатор, виявлення найкращих людських рис” (О. Руда); “коли складається

¹² Kh. Datsyshyn. *Kontsept “chuzhyi” u politychnomu dyskursi periodu Yevromaidanu (na materialy hazety “Den”)*, “Visnyk Lvivskoho universytetu”. Seriia “Zhurnalistyka”, 2014, vyp. 39, s. 300.

така екстрена ситуація, я бачу, що ми можемо акумулюватися, забути якісь такі суперечності і все-таки зібратися, і добитися якоїсь такої, скажемо, ще не перемоги, але все-таки змогли... мати бажання побудувати своє майбутнє. Навіть якщо це майбутнє не для себе, а для дітей” (Н. Бойко); “я прожив 53 роки і за все життя не бачив стільки справжніх людей в одному місці, саме тут на Майдані”, “ми були одна команда, ми спрацьовані були, ми не могли друг від друга піти, ми все робили разом”; “був ідеальний порядок, наша Самооборона працювала так, як мала б працювати міліція” (С. Терещенко); “якщо маєм таких людей, що стоять у такий мороз, холод, і вони тримаються, то ми чогось доб’ємось, щось буде з цих людей” (С. Широкоградюк); “дух Майдану, бажання чогось позитивного – він був настільки сконцентрований в одному місці, що там зібралися є різні люди, і був порядок, і було взаєморозуміння, і кожен старався. Це, напевно, був зразок ідеального суспільства. Тому що старалися допомогти, зрозуміти один одного, поділитися своїм” (Р. Добровольський); “це був живий, самостійний організм, який знаходився в центрі нашої Батьківщини”, “всі, хто спілкувалися між собою, – вони не шукали протиріч або того, що роз’єднує, а навпаки об’єднувало все те і любов до України. Це відстоювання своїх прав, це захист тих людей, що були на Майдані, тих, хто допомагав їм”, “український дух на Майдані <...> любов, самодопомога, єдність” (П. Основенко); “люди почали визначатись, що ми українці, що для нас головне – певні моральні цінності. Ми консолідувалися” (семінарист Олександр); “я просто не вірила, що таке може бути, щоб кияни вийшли після цієї події. Просто до сліз було. І інваліди ідуть, і такі в шубах, і просто-просто одягнені. Така маса людей ішла” (Л. Дорогобід); “ніхто не приходив за гроші, ні я особисто, ні кияни. Це за покликанням серця” (М. Ромась); “це переворот якогось внутрішнього світу, і Майдан – це точка біфуркації якоїсь, тобто якщо вона пройшла вже тут, у суспільстві, в центрі Києва, вона не може не торкнутися кожного” (Г. Поштаренко); “отак-от вже четвертий місяць тут живу, але враження за цих 48 років... Я не бачив на одному квадратному кілометрі стільки порядних людей”; “це дуже такий приклад владі, що влада навчила людей дуже швидко будувати барикади і не боятися іти з дерев’яними кийками і фанерними щитами на кулі” (Т. Сич); “на Майдані народилася нова нація, тут сформувався новий клан людей у кращому сенсі цього слова. Тут анклав, країна в країні, тут навіть дихається зовсім інакше” (А. Лямзіна); “з одного боку – напруга, а з іншого – солідарність великої маси людей, об’єднаних однією ціллю” (Г. Нога); “там Майдан був, як той Нью-Йорк. Там на такій площі вмістилося стільки всього”, “це такий був концентрат, стільки нормальних людей в одному місці зібралось, що краще тут побути, бо де їх потім знайдеш – по одному

вишукуй їх потім. А тут вони всі зразу збираються” (С. Кириченко); “Майдан – це згуртованість українців. Це ні одній владі не подобається” (М. Гнибіда); “в нас дійно народилася українська свідома нація. Як мої батьки кажуть, гарна молодь” (Н. Савчук); “цікаво простежити було еволюцію нашої згуртованості [в Михайлівському соборі протягом 18–20 лютого]. Спочатку було не зовсім організовано <...> То люди просто підходили і ставили ліки і продукти, бачили, де потрібно було. Ніхто нікого не питався: “Дайте мені роботу”. Бачили, що потрібна була допомога – ставали і допомагали. <...> Наступного дня приходимо, і вже порядок відчувається – вже поставили палатки, накриття влаштували” (Л. Пасічник).

Не менш характерними для Революції гідності виявилися і чіткі опозиції “свій – чужий”, розглянемо їх детальніше.

Опозиція “цивільний – силовик” (як варіант – “народ – міліція”, “протестувальники – силовики”). Українське суспільство мало досить мирний досвід Революції на граніті 1991 року, яка завдяки студентським акціям голодування і протестування стала однією з передумов розвалу СРСР і проголошення Акту про незалежність України 24 серпня 1991 року. Досить мирним був досвід і Помаранчевої революції, яка продемонструвала безкровне протистояння суспільства з корумпованим режимом на чолі з Леонідом Кучмою і прем’єром Віктором Януковичем, за яких відбувалися численні фальсифікації на виборах президента України, і який вдалося подолати завдяки мирним протестним акціям на майдані Незалежності та головних площах інших міст України взимку 2004 року.

Зважаючи на такий досвід, початок Революції гідності, відомий як Євромайдан, не позначився занадто різкою конфронтацією “свій – чужий”. Умовно цей період можна окреслити часовими межами з 21 до 30 листопада 2013 року. 21 листопада 2013 року у фейсбуці з’явився відомий пост громадського активіста Мустафи Найєма про підтримку євроінтеграційного курсу України і збір однодумців на майдані Незалежності з парасольками і чаєм-кавою (є свідчення журналістки Наталі Соколенко про те, що цей пост-заклик із власної ініціативи оплатив як рекламу прихильник Євромайдану, маркетолог Володимир Коломієць, тому його змогли побачити не лише тисяча підписників Найєма, а 100 тисяч українців, власне, тисяча із яких і зреагувала, зібравшись тієї ночі біля стели Незалежності в серці Києва)¹³. Саме цей день визнано початком Революції гідності за згодою суспільства і підтверджено офіційно Указом Президента України Петра Порошенка від 13 листопада 2014 року про відзначення 21

¹³ *Maidan vid pershoi osoby. 45 istorii Revoliutsii hidnosti*, uporiad. T. Kovtunovych, T. Pryvalova, Kyiv 2015, s. 15–16.

листопада Дня Гідності і Свободи. А о 4-й годині ранку 30 листопада 2013 року з особливою жорстокістю силовики розігнали мирне зібрання студентів під стелою на майдані Незалежності із нанесенням беззбройним протестувальникам, журналістам, фотографам різної тяжкості ушкоджень і затриманням активістів із порушенням їх громадянських прав. На цьому хронологічному відрізку ідентифікація “свій – чужий” відбувалася на рівні “свій – не свій”, тобто “людина з іншим світоглядом, з іншою точкою зору, опонент, який, проте, не становить особливої загрози”, бінарна опозиція без негативного підтексту. Протягом цих півтора тижнів скупчення і стягування силовиків на майдан Незалежності і прилеглі вулиці не сприймалося як щось загрозове, хоча особливої довіри до тоді ще міліції, представників Внутрішніх військ України (далі – вешників) і спецпідрозділів типу “Беркут”, “Тигр” тощо у звичайних громадян не було. Але на той час ще зберігалася віра в те, що вони не застосують силу проти власного народу. Тож опозиція “цивільний – силовик” позначалася своєрідним пригляданням один до одного здалеку. Кордон із силовиків (переважно вешників) для захисту урядового кварталу, який вибудували на вул. Михайла Грушевського по периметру від стадіону “Динамо” до Музейного провулку, спочатку насторожив пересічних громадян, адже створював незручності переміщення, проте до 30 листопада 2013 року там ще можна було проходити через місточок біля магазину дитячого одягу до установ і відділень банків за периметром, на такому своєрідному пропускному пункті представник міліції керував потоком людей. Особливої агресії як з одного боку, так і з другого не спостерігалось, ба більше – силовики відвідували за деякими потребами інститути Академії наук, розташовані за адресою вул. Михайла Грушевського, 4: “як отут стояв кордон беркутівців, внутрішніх військ – вони всі до нас ходили в туалет, до якогось часу... Потім, коли вже почали вбивати людей, а вони ще продовжували ходити, то тут всі, звичайно, а них обурювалися, ледь не фізичною силою їх не пускали, щоб вони не ходили. Ну а потім вони самі перестали, їм там вже біотуалети поставили”(Г. Нога).

Після жорстокого побиття студентів у ніч на 30 листопада ставлення суспільства до влади і силовиків значно змінилося. Якщо до цієї дати Євромайдан підтримувала здебільшого молодь, а покоління за 30-ть і старші здебільшого скептично ставилося до його ідей, то після цієї дати, власне, коли фактично були втопані у багно гідність та права людини, і для більшості громадян побиті студенти уособлювали їхніх дітей (“люди зреагували на те, що силовики так побили молодь, так несправедливо і брутально розігнали той Майдан” (С. Ширококордюк); “я вважаю, що в моїй країні не можна бити дітей безкарно. Я не йшов проти якоїсь політичної сили, я йшов проти

бандитів, які били дітей на наших вулицях” (Микола з Криму)), обурені українці вийшли на вулиці із протестами. Той умовний наступний період тривав від 30 листопада 2013 року до 18–22 січня 2014 року – перших вбивств цивільних (П. Мазуренка, М. Жизневського, С. Нігояна, Р. Сеника, Ю. Вербицького). Часовий проміжок, коли вже пролилася перша кров при звірячому побитті студентів, але ще не було загиблих, позначився на опозиції “цивільний – силовик” утворенням більшої прірви і поступового усвідомлення “чужого” як потенційного ворога з негативним підтекстом, проте того ворога, з яким ще сподіваєшся знайти компроміс. Із більшою силою почали звучати заклики “Міліція з народом!”, до кордону з вешниками щодня приходили прибічники Майдану – жінки різного віку, чоловіки здебільшого пенсійного віку, духівництво із проханням не використовувати силу і зброю проти власного народу, перейти на бік майданівців, не боятися помсти злочинної влади: “ми [священики] прийшли, і мами майданівців прийшли і хотіли звернутися до цих міліцейських, щоб з ними налагодити якийсь контакт <...> ми так стримували, бо були попитки провокацій” (Ю. Казміренко). Л. Овчаренко згадує про ніч з 10 на 11 грудня, коли була здійснена спроба з боку силовиків “витіснити” з майдану Незалежності мітингувальників, про своєрідні стосунки між ними: “тут іде ця давка, а тут збоку – там відходиш, біля Жовтневого – курять беркутівці, курять мітингувальники, ну, і обговорюють, як там погода. Такі досить мирні стосунки були, не було якоїсь великої ненависті чи напруження тоді насправді”.

Після трагічних подій 18–20 лютого 2014 року бінарна опозиція “цивільний – силовик” набула чітких ознак “свій – ворог”, де останній становив беззаперечну смертельну небезпеку та сприймався однозначно негативно. Звичайно, були поодинокі випадки, коли після побиття учасників Мирної ходи в Маріїнському парку 18 лютого 2014 року пораненим і скаліченим демонстрантам надавали медичну допомогу представники “Беркуту” чи вешники, або ж силовики стримували агресію своїх колег чи так званих тітушок (люмпенізованих кримінальних елементів, названих за прізвиськом Вадима Тітушка, який відзначився публічним нападом на журналістку в 2013 році) щодо поранених. Як і кожній групі, серед них були різні люди: “видно було, що силовики самі злякані були. Очі в них не були агресивні <...> але в цей час нас побачив їхній керівник, на всіх парах до нас підбіг, і вони всі випрямилися, відступили, бо перед цим вони з нами з зацікавленням говорили <...> Господі, він і матюки гнув, і кричав, і обзивав нас” (М. Абрамова про 18 лютого); “між нами ходив міліціант, старший лейтенант. <...> Ми його так питаємо: “Міліція з народом?” Він каже: “Авжеж, я теж хочу нормально жити”. <...> Він нас не боявся, тому що розумів, що він

нормальна людина і ми нормальні люди” (Микола з Криму); А. Лямзіна розповіла, як їй допоміг врятуватися під час штурму Жовтневого палацу один із силовиків, вивів її до спуску на Майдан і не дав зашкодити їй своєму колезі: “Мені трапилася, мабуть, одна нормальна людина з тих беркутівців”. Загалом силовики сприймалися як дикуни і варвари: “20 лютого, коли з Українського дому пішов “Беркут”, там був повний безлад, розбиті склянки, банки, пляшки, все залите, брудне” (І. Виноградська); після штурму і відходу беркутівців із Жовтневого палацу протестувальники там виявили “паспорти – багато подраних там, якісь коди ідентифікаційні – все було розідрано. Це те, що ми знайшли, небагато, а все інше зникло <...> склад продуктів вони майже не чіпали, більше рилися в особистих речах. Зникли всі зарядки від телефонів. У мене зникли всі мої громадянські речі <...> Головна риза, чого не залишилося в Жовтневому, – це сумок, рюкзаків, нічого, в що можна щось покласти. Тобто туди складали все, що їх цікавило, і виносили” (Микола з Криму); “ну ті покидьки все повиливали, повикидали і ходили ногами по тому м’ясі, той бульйон вилляли”; “спалили вщент польову кухню, як вона горіла! Я плакав”; “у беркутівців був план приміщень [Жовтневого], вони методично всі двері зламували”; “після “Беркуту” тут таке лишосся, дійсний жах. В мене був рюкзак, дірка на дірці, і той поцупили. Виправ якраз шкарпетки і труси – і ті пішли. Речі розкидані всі. Книжки пропали, п’ять томів Макса Фрая, Мураками. Лишився без телефона, добре, що хоч паспорт врятував, а так – дуже багато людей лишилося без телефонів”, “тут люди три місяці жили тисячами – і не було такого, а беркутівці за добу таке влаштували, що не приведи Господь” (Т. Сич). Також силовики сприймалися як люди, позбавлені елементарної культури і виховання, деструктивна сила, що зносила все на своєму шляху та примушувала шукати порятунку: “беркутівці проривають цей коридор і починають крушити все, що їм попадається під руки” (Р. Добровольський про січневі події на вул. Грушевського); “беркутівці з 8 поверху [Будинку профспілок] почали зразу гранатами закидувати і почали зразу все палити” (Л. Винниченко про 18 лютого); “ми бачили, що “Правий сектор” [у Інститі літератури] порядок підтримує, не краде <...> це якраз беркутівці прийшли, щось тут ламали і намагалися вкрати” (Ю. Соколюк); “біля Будинку офіцерів стояла “швидка”, у неї були проколоти шини. Чи то тітушки, чи “Беркут”, я не знаю точно, коли проходили, прокололи”; “мене вдарили. Щитом лупонули. Це така була агресія у беркутівців” (Я. Васильковська); “а що ж вони [беркутівці] робили – обмотували ці світлошумові гранати болтами, гайками, і це получалася бойова граната, осколки літали всюди” (М. Гнибіда); “беркутівці не виконували свою роботу, вони просто убивали людей <...> Я читала в їхніх очах ненависть до людей і бажання просто вбивати”; “вони тоді були всі вороги” (Н.

Савчук). Як зазначає Г. Ковальова, “навіть у різних суспільствах і культурах образ “ворога” набуває спільних рис, він завжди сприймається як антипод власним цінностям, як “варвар”, що несе загрозу людині, культурі та цивілізації <...> Смертельна небезпека, що виходить від ворога, є потужним стимулом активізації солідарності спільноти <...> Відповідно, підтримується ідентичність соціального суб’єкта, проводяться символічні кордони у власному соціумі та поза ним”¹⁴.

Для деяких наших респондентів опозиція “цивільний – силовик” уособлювала боротьбу добра і зла, була спостережена цікава деталь: “дим від тих шин, які палили люди, чомусь завжди йшов у бік вешників. Це ніколи не було навпаки” (С. Широкоградюк); “за силовиками і тітушками якимось чорна була туча, а за нами сонце світило. Я ще якимось подумалось: ось добро і зло зійшлося”, “перед вікнами чорно, водомети їдуть, бетеери їдуть, чорні солдати йдуть” (С. Кириченко).

Після лютневих подій відбулося послаблення негативного ставлення до представників ВВУ, викликане подіями у Криму. М. Свеженцев згадує про своє пізніше перебування в колишній резиденції президента-втікача В. Януковича та про спілкування там із вешниками, з якими представники громадянського руху “Відсіч” патрулювали Межигір’я: “Ми з ними спілкувалися, намагалися їх переконати, що ми їм не вороги”, “нам вдавалося частенько переконувати силовиків. Ну, звичайно, вони були трошки ворожими, з недовірою до нас ставилися”, “дівчата з нашої організації знайомилися з вешниками під час Майдану, просто з ними спілкувалися. А потім їх, коли вони поїхали на Схід, то їх там рятували ці вешники. Хоча вони й були у ворожих таборах”.

Цікавим також був факт відсутності агресії з боку майданівців до солдат-строковиків, яких влада виставляла перед “Беркутом”, навпаки – більшість протестувальників до них відчували жаль, розуміли, що ці молоді люди виконують наказ і не можуть порушити статут: “Мені навіть шкода тих хлопчаків, які стояли там, знаєте, всі чорні, закопчені. Вони мусили стояти, це наші солдати, які стояли проти Майдану, але це теж люди. Наші люди” (С. Широкоградюк); “внутрішні війська – це строкової служби хлопці, вони були як щит, на яких летіло все: і каміння, і дим, і коктейлі молотова, але їм дали наказ, і вони стояли. Але хто робив ці вилазки, хто стріляв у очі, значить, по людях, хто вибігав, калічив і затягував? Це якраз підрозділ “Беркут” все робив, який стояв за спинами цих хлопців” (П. Основенко); “спереду режим виставив внутрішні війська – хлопці, дійсно, 18–20 років, яких було шкода. Це було спеціально влаштовано” (Олексій, ГО “Братство”).

¹⁴ Н. Kovalova. *Opozytsiia “svii – chuzhyi” pry formuvanni natsionalnoi identychnosti v konteksti hlobalizatsii...*, s. 89.

До снайперів було однозначне ставлення як до ворогів: “може, той снайпер вважає, що це якийсь дар йому, йому так пощастило, таку кількість людей постріляти, це навіть краще ніж полювання” (П. Основенко); “Я до вешників відношуся як до дітей. Вони все-таки під впливом отих запродавців діяли не за своєю волею. А тому не прощаю стрільцям, снайперам, але дітям, які там стояли, особливо випускники, я прощаю” (М. Ромась); “відстрілювали, як ото, знаєте, на охоті <...> як якусь дичь <...> снайпери старалися попасти в скроню, шию, груди” (Л. Винниченко); “снайпер такий, що вибирає того, хто йому не подобається <...> він як творча людина – вибирав, як йому по відчуттям подобається. Або не подобається” (С. Кириченко); “снайпери – остання опора режиму” (Віталій, ГО “Братство”).

Також можна виділити опозицію “агент у цивільному – активіст”: “розумію, що це мінімум якийсь есбеушник. Тобто людина прийшла просто поспостерігати <...> Він так поведився, він був не з нашого боку” (Н. Бойко про події на Грушевського, також вона згадує про двох пристойно вдягнутих чоловіків, які представилися технічними працівниками, які мали “поклеїти вікна в Кабміні” і намагалися зайти в тил Майдану через прохід під Жовтневим палацом із боку дворів на вул. М. Грушевського); “І такі якісь приходять дивні люди, схожі на якихось покидьків суспільства, і розмовляють такою російською хорошою, ну, не сказати, що прямо з Росії, але якимось зовсім не українською мовою, не суржиком, нічого подібного. І вони почали кидати у представників внутрішніх військ каміння” (Л. Овчаренко про події 19 січня на вул. М. Грушевського); “це були тітушки – причому не ота босячня, яка потім робила рейвах по Києву і яку, в принципі, успішно розганяли самі кияни <...> це були люди навчені, тому що вони дуже специфічно сканували навколишнє. Вони прекрасно помічали реакцію киян на себе, і вони тішилися з тієї реакції” (О. Стужук про натовп переодягнених у цивільне спецслужбовців біля Фунікулеру); “на Липській на дахах буди люди в цивільному зі зброєю” (В. Чорний).

У опозиції “майданівець – антимайданівець” останній є носієм люмпенівських рис: “знайомий вирішив підзаробити. Йому запропонували гроші, і за це йому, власне, треба було розбити два вікна у центрі. Це була свого роду провокація”, “автобус із бомжами цілий. Ідуть кудись колоною і питають, де Майдан. Їх звідкись привезли і викинули для масовки”; “там [у Маріїнському парку] були люди, яких спеціально зодягнули, звідкись вивезли в однаковій одежі” (Г. Поштаренко). Наші респонденти згадують про цивільних, які підтримували Антимайдан: “там така будка була, де чергувальниця сидить, і вона комусь нас у мікрофон описувала, ще очима по нам ходила і згори донизу описувала, і рахувала, скільки нас” (Микола з Криму про побоїще

в Маріїнському парку 18 лютого). Водночас, на противагу таким донощикам, були й люди, що співчували майданівцям: “будівельники чи то були робітники стали на кожному кроці, там такий лабіринт, і жестами нам показували: ідіть сюди і тікайте туди. Тобто, показували, куди саме йти. І там показали паркан, де можна стрибнути” (Микола з Криму про свій порятунок 19 лютого); “кажуть, що тут за гроші стоять. Як мене це завжди ображало! “Скільки вам за це платять?” Кажу: “Люди добрі, я забув, якого кольору гривня!” (Т. Сич).

Від попередньої опозиція “майданівець – тітушка” відрізняється більшою агресивністю і жорстокістю останніх: “і я дивлюся, що стою в колі тітушок <...> хлопці, абсолютні здоровані, вони заправляли <...> киданням шашок оцих димових” (Н. Бойко про провокації 30 листопада на Банковій); “вийшли тітушки і почали кидати по наших пляшки і гранати. От наприклад, де вони взяли пляшки – це не дивно для мене, а де вони взяли гранати – дивно. Тобто я розумію, що міліція з тітушками були проти нас <...>, але я не уявляв, що вони дадуть їм справжню свою зброю”; “вигляд тітушок [у Маріїнському парку] мене здивував. Такий дуже характерний <...> Перших тітушок побачив ще на Майдані, приходили такі худенькі хлопчики, в спортивному такому дрес-кодi. Вони відразу казали, що їх не годують і що вони тітушки, і спитали, чи будуть їх бити. <...> Ми казали: “Якщо не будете нічого поганого робити, то чого ми будемо вас бити?” (Микола з Криму); “прибігли тітушки і накинулися на мене як шакали”; “тітушки бігають, когось ще ловлять, добивають”, “я помітив, що з нашої сторони не було такої ненависті. Може, це все-таки, знаєте, різні породи людей, які збиралися. Ну тут вже трошки “гомо сапієнс”, а там ще трошки “неандертальці”. Бо вони жорстокі були. І їм самим цікаво було, скільки нам платять. І дивувалися, що нам не платять, бо “чого у вас тоді робить?”; “хлопчиська з скляними очима з ненавистю” (С. Кириченко); “вибігають ці тітушки з сокирами, з арматурами, зі всім – поламали, побили, і трупи забрали з собою” (М. Гнибіда); “через дорогу від Софійської площі йде ціла сотня людей, і вони дуже нагадують майданівців. Вони всі в касках, але щось нас зупинило. Вони справді були в кедах, і у них у всіх були дубці свіжі – такі зовсім чисті, не такі, як у майданівців <...> ті тітушки завернули за ріг, де був убитий журналіст Веремій” (О. Козенко-Клочко). Відповідне й ставлення до цієї групи було в людей, які підтримували Майдан: “у Черкаській області перепинили місцеві жителі автобус з тітушками, колеса їм попробивали, повиганяли їх усіх і сказали: “Валіть додому пішки, а в Києві вам робити нічого” (Д. Клочко).

У бінарній опозиції “народ – влада” остання однозначно сприймається негативно, як “ворог”: “наша ідея стояння була проти того керівництва, яке було в

країні, тобто проти Януковича, проти азаровщини, проти тої політики, що велася, – а де-факто ми воювали з пішаками, “Беркутом”, яких поставили проти нас. А Януковича і “іже с ним” успішно відпустили на схід” (Р. Добровольський); “ми мали протидіяти незаконним діям безбожної влади, яка виступала проти свого народу”, “Янукович вважав свій народ терористами” (П. Основенко); “от ми ходили вчора пікетувати Верховну Раду – до нас ніхто не вийшов”, “чому давили всім втікти, починаючи Януковичем, закінчуючи Пшонкою?” (М. Гнибіда); “Народ не розходився, а влада не хотіла іти на компроміси в силу своєї глупоти і жадібності” (В. Чорний).

Опозиція “народ – опозиція” позначена недовірою і розчаруванням у лідерах останньої, “ставлення до опозиції охоплює спектр від агресивного до іронічного”¹⁵, звучать звинувачення їх у бездіяльності: “Кличко вийшов і сказав, що лідером Майдану є український народ <...> Ми тоді так стояли і кажемо: “А що даліше?” Це якийсь глухий кут. Тобто місяць, як побиті студенти, народ уже вимагає якихось дій, – а нам виходить і каже, що лідер української опозиції, лідер Майдану – це український народ...” (Н. Бойко про 19 січня); “до політиків ставлення неоднозначне, найбільше турбує оця бездіяльність” (С. Терещенко); “Народ був проти перемовин опозиції з Януковичем: “Нам не треба жодних розмов, нам треба конкретні дій”, “Кличка зі сцени стоткнули, тому що він пробував якомсь заспокоїти народ” (С. Широкоградюк); “нами зманіпулювали тоді, тобто тих чотири чоловіки, які приїхали до Януковича, домовилися, що вони закриють Майдан, приїхали на Майдан – а їх звідти вигнали”, “то, що зі сцени маніпулювали – одне питання, але коли ми між собою спілкувалися, це був дух такого взаєморозуміння і взаємоповаги, який створити штучно неможливо” (Р. Добровольський); “люди вийшли не під гаслами політиків, а саме за якимось внутрішнім покликком, аби відстояти це почуття гідності” (Г. Нога); “опозиція може змовитися з владою” (Віталій, ГО “Братство”); “там була опозиція, Тягнибок, Кличко, може, навіть Порошенко. Ми їм пред’являли щось <...> а вони мовчали, стояли з опущеними очима” (Віталій, ГО “Братство”); “Люди, які були під сценою, справді розуміли, що те, що на сцені і під сценою – це все-таки два різних Майдани було” (О. Козенко-Клочко); “19 січня ми прийшли, політики виступають і їх вже не сприймають. Це було перший раз, коли всіх політиків не сприймали” (В. Чорний). Водночас у найгарячіші дні 18–19 лютого багато депутатів кинулись на допомогу постраждалим майданівцям: Т. Сич розповідає про те, як потрапив у полон до беркутівців і як їх визволяли депутати: “представник депутата Ярослава Мудрого сказав: “Хлопці, не рипайтесь, сидіть, ми вас звідтіля витягнемо” <...> також депутат Сич, мій

¹⁵ Kh. Datsyshyn. *Kontsept “chuzhyi” u politychnomu dyskursi periodu Yevromaidanu (na materialih hazety “Den”)...*, s. 298.

однофамілець, приймав безпосередню участь у цьому”; “ми не захотіли їхати в лікарню, то депутати нас забрали у Верховну Раду. <...> Охорона нас не хотіла приймати, а депутати: “Їм треба до лікарів” (С. Кириченко).

Наступна бінарна опозиція, яку чітко можна простежити під час Революції гідності, – це “український народ – російська влада”. Погоджуємося з Наталією Кіор: “Образ [певної країни] змінюється не тому, що змінюється приписуваний певній нації характер, а тому, що змінюється ставлення до країни”¹⁶, тут важливо також відчувати різницю між ставленням майданівців до пересічних росіян (толерантне) і до російської влади (негативне як наслідок політики цієї держави щодо України). Адже вже тоді багато хто з наших респондентів говорив про російський слід у діях силовиків: “Тут ми після цих мусорів, коли вони зайняли наш Жовтневий палац 18 лютого, знаходили і копійки російські, і якесь посвідчення. Були російські сліди” (С. Терещенко); “тут була вже інша реальність, ніж при Помаранчевій революції. <...> Тут уже чітко за цим всим стояла Росія насправді. Вона поступово перебирала на себе вплив, українська влада ставала зовсім маріонетковою. Тому тут Росія не налаштована була відступати” (Л. Овчаренко); “ми знаємо, що таке Кремль, знаємо, що всі нещастя ідуть звідти. І червона революція, і репресії – всі планування були там. І сьогодні там теж планують” (С. Ширококордюк); “дуже багато було присутньо агентів ФСБ”, “вони забирали прапори України як трофей. Це був не тільки український “Беркут”, <...> для них ці прапори були як трофей, тому що вони себе українцями не почували” (П. Основенко); “не вешники. Не наш “Беркут”, не київський, не. Хай не врут. Бо московський говор у них був” (Л. Винниченко); “А йшли менти і кричали нам: “Мы еще будем вас резать, п***си!” Справа в тому, що я багато років прожив у Росії, і можу відрізнити мову росіянина, який народився в Україні, від росіянина, який народився в Росії. Хлопці були не з Донеччини. Набагато східніше” (Т. Сич); “один [беркутівець] каже: “Ну что, хненовы евроинтегралы? Что, война для вас закончилась?” Чисто був російський акцент” (А. Лямзіна); “це було масове отруєння людей зі страшної ненависті і, видно, з інструкції з Москви”; “тоді уже по фотографіях я зрозумів, що це якийсь спецназ був, скоріше всього московський” (С. Кириченко).

Опозиція “активісти – інертна більшість”. За різними підрахунками, на Майдан вишло від 10 до 15 відсотків усіх українців, їх називали “фундаментом”, на якому тримається країна, “кістяк нації”, який її змушує рухатися уперед. Натомість цій активній частині населення протистояла пасивна інфантильна більшість, перейнята

¹⁶ N. Kior. *Literaturna imaholohiia: vyvchennia obraziv inshykh etnokultur u natsionalnii literaturi*, “Pytannia literaturoznavstva”, 2010, vyp. 79, s. 297.

задоволенням базових потреб і байдужа до закликів Євромайдану: “Спілкування <...> з колом оточення, <...> які не ходили на Майдан. <...> Вони жили так, ніби нічого не сталося, ніби життя продовжується таке, яке воно і було. Вони, напевно, дивилися про події, але ніколи це не обговорювали. І це було дуже дивно”, “їхали з офісів якісь дівчата в шубках, в колготках. І в найтрагічніші якісь дні я їхала і чула, як вони розмовляють про те, що сталося у них в офісі, про якихось собачок, про щось таке, про що, мені здавалося, неможливо говорити, ну, тому що тут ТАКЕ, а люди продовжують далі жити, нібито нічого не сталося” (О. Руда); “молодь, не спотворена совком, і вони безстрашні” (Л. Пасічник); “Ти бачиш людей, які там, – ондо парочка пішла, хлопчик дівчинці квіти подарував, вони гуляють за ручки. І тут я розумію, що, власне, в мене на футболці ще кров не відстірана, і фактично всі руки в мене по локоть у крові людей, які загинув, які страждали. І от чесно, хотілося взяти автомата і ходити стріляти в тих людей, які не розуміють” (Я Васильковська). Слушними про причини виникнення цієї ситуації видаються думки Х. Дацишин: “основою поділу може бути критерій сповідання демократичних цінностей (свої) та носії автократичного, тоталітарного типу свідомості, люди, які не думають (чужі)”¹⁷ та О. Кривицької: “Різні ціннісні системи приводять до ефекту суспільної поляризації, ціннісна неоднорідність соціуму формує лінії розмежування”¹⁸. Водночас відбувалося зрушення у свідомості представників інертної маси, Революція гідності змусила багатьох переглянути свої цінності – наприклад, С. Ширококордюк згадує, що в харківському храмі, де він служив, парафіяни почали радіти і дякувати йому за жовто-синій стяг, встановлений всередині церкви, а кілька років тому це було б неможливо: “розумієте, Майдан і війна змінили людей, вони стали більш проукраїнські”.

Показовою є опозиція “реальність – висвітлення у ЗМІ”. Крилатий вислів Натаніеля Ротшильда “Хто володіє інформацією – той володіє світом” якнайкраще ілюструє ситуацію зі ЗМІ в Україні й нині. Його можна перефразувати: “Хто володіє телевізійними каналами – той володіє думками українців”, бо більшість останніх – “телевізорозалежні”. Дослідники впливу засобів масової інформації на наповнення концептів “свій” та “чужий” зазначають, що “ЗМІ можуть бути чинником консолідації або ж породжувати несприйняття “чужих” аж до виникнення “мови ненависті”¹⁹. Викривлення інформації, пов’язаної з подіями Революції гідності, – характерна риса для більшості інформаційних видань, теле- і радіоканалів, як державних, так і приватних: “імідж “Першого національного” – це не національний, а антидержавний канал” (Т.

¹⁷ Там же, s. 301.

¹⁸ О. Кривицька *Dykhotomiia “svii” / “chuzhyi” u konteksti teorii kordoniv ta porubizhzhia*, “Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. IF Kurasa NAN Ukrainy”, 2015, vyp. 2, s. 199.

¹⁹ Там же, s. 296.

Сосновська). Л. Овчаренко згадує В. Веремія – журналіста заангажованого видання “Вести”, автора кількох наклепницьких статей про Майдан, якого випадково вбили тітушки 19 лютого 2014 року і який таким чином потрапив до списку героїв Небесної Сотні, хоча сам був противником Революції гідності (до речі, це цікавий приклад нестабільності бінарної опозиції, в якій унаслідок трагічної випадковості протилежні сторони помінялися місцями). Особливим було ставлення протестувальників до журналістів пропагандистських російських каналів: “була зйомка якогось російського каналу, чи то “Россия”, ну, щось таке. Вони знімали репортаж для “расійскава телевіденія”. І їм весь час не вдавалося повноцінно зробити запис, оскільки матюки стояли зусібіч на них, їм розказували, куди їм забратися звідси і де робити яку картинку, і цей журналіст весь час збивався і не міг ніяк зробити сюжет, сконцентруватися і розмовляти” (О. Стужук).

Опозиція “майданівці – судова система”: під час Революції гідності безпідставні затримання міліцією та несправедливі вироки суддів стали нормою, а не винятком. Т. Сосновська згадує процес у Святошинському суді над активістом – учителем історії з Тернопільщини, якого затримали на вул. М. Грушевського просто за те, що він був у касці, здійснили незаконний обшук наплічника і “сфабрикували справу, сказали, що він побив п’ятдесят беркутівців. Він потім на суді казав: “Та ви помиляєтеся, я сто беркутівців побив”.

Власне, це не всі можливі бінарні опозиції, які стосуються Революції гідності, проте межі статті не дозволяють охопити їх усі, це завдання більш ґрунтовнішого дослідження.

Формування образу “свого” у середовищі майданівців, ідентифікація відбувалася за багатьма спільними маркерами, кожен із яких варто розглянути детальніше.

Насамперед, це маркер етичний, моральний (відстоювання і збереження гідності та прав людини, обурення порушенням цих прав, побиттям студентів): “Майдан є спонтанною реакцією активної частини української громади на несправедливість, виявом принципового несприйняття свавілля”²⁰. Більшість наших респондентів на запитання: “Що саме спонукало долучитися до акцій непокори на Майдані?” відповідали: “Побиття студентів у ніч на 30 листопада”. Ось деякі з цих відповідей: “люди зреагували за те, що вони [силовики] так побили молодь, так несправедливо і брутально розігнали цей Майдан. І ось тут, власне, люди вийшли” (С. Широкоградюк);

²⁰ Cytowany z: T. Bevz. *Fenomen “Maidanu” yak marker formuvannia politychnoi identyfikatsii miskoi hromady Odesy*, “Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa”, Kyiv 2014, vyp. 1 (69), s. 186.

“коли вже після побиття студентів 30 листопада люди вийшли, коли вже Майдан дійсно почав набувати такого свого значення як Майдан, це нагадувало Запорозьку Січ” (П. Основенко); “Після побиття студентів я <...> прийшов сказати, що я не погоджуюся з насильством. Тобто я побачив гріх і прийшов сказати, що я не погоджуюсь з гріхом” (семінарист Олександр); “...вже після того, як всіх збурили отим побиттям сонних дітей, то <...> піднявся вже і той, що біля телевізора лежав на дивані. <...> Із-за того, щоб не було такого в країні, то, звичайно, всі вийшли, бо не можна таки ж безнаказанно таке все робити” (І. Бухонська); “[Коли вийшла] на Майдан? Із 1 грудня. Тоді, як вийшли всі масово <...> після того, як розігнали дітей, побили <...> Оце була крапка. З того [моменту] вже повороття назад не було” (М. Абрамова); “це як студентів побили, я прийшла, і коли начав організовуватися [Майдан], палатки організовувалися” (Л. Винниченко); “...переддень перед першим грудня, коли після побиття студентів уже цієї ночі всі зібралися на площі біля Михайлівського собору.<...> Це було 30 листопада. Там був момент, коли ми зрозуміли, що дійсно це все не так просто” (Віталій, ГО “Братство”); “Мій Майдан почався 1 грудня <...> І я помітила, що люди були всі такі мобілізовані, обличчя серйозні, рішучі. І ми, звісно, настроєні відповідно – не дозволимо! Як таке може бути, це неподобство!” (О. Руда); “я тут не для себе прийшов, я для майбутнього прийшов, щоб мої діти, діти моїх друзів жили в іншій країні” (Микола з Криму); “тоді побили дітей, причому дітей, які вийшли на мирний протест. І оскільки у нас навіть у Конституції записано про те, що ми маємо право на такі протести, це було спонукою для того, щоб вийти вже по-серйозному, щоб більше такого не повторювалося <...> оскільки це було таким самісіньким порушенням закону, як і будь-який кримінальний злочин” (О. Стужук); “революція для мене особисто почалася з наступного дня після побиття студентів, коли всі люди масово вийшли <...> вийшли за те, щоб підтримати людську гідність, яка була нахабно, жорстоко, невинувато з точки зору якоїсь внутрішньої ситуації країни потоптана” (Г. Нога); “на Майдан привело обурення від того, що влада геть знахабніла, що вона дозволяє собі бити людей” (Я. Васильковська); “коли такі події сталися 30 листопада, то вже тоді просто осторонь неможливо було залишатись. Ми вийшли з батьками, вся-вся сім’я. І тоді здавалося, що ці люди можуть зробити все, все знести і змінити” (Н. Савчук). Саме за цим маркером відбувалося формування опозиції “свій – чужий” як опозиції “зріла особистість із власною гідністю, громадянин, представник нації, народу – пристосованець, представник населення без чіткої громадянської позиції”.

Також наші респонденти говорили про те, що “свого” можна було впізнати по очах: “Ти бачиш руки і бачиш очі. І коли ти ходиш три-чотири дні роздаєш канапки, ти

вже знайомі руки і очі бачиш” (Н. Бойко); “ці люди, ці обличчя, ці очі – це люди, які стоять за своє життя, за майбутнє життя своїх дітей” (А. Скриннікова); “на Грушевського тоді я зустріла свого знайомого, з яким не бачилася 5 років. Він також був у протигазі. І я стою у протигазі, дивлюся на нього, а він стоїть у протигазі і дивиться на мене. І ми одне одного впізнали по очах. Це неймовірно. Я досі не можу повірити, що це можливо так впізнати людину по очах”; “ну, напевно, я більше все-таки запам’ятала очі. От очі, очі, очі. Дивишся весь час в ці очі” (Г. Поштаренко); “тут дуже добрі люди. Тут люди настільки щирі... Як у них горять очі!” (А. Лямзіна); “Ти постійно в русі, постійно бачиш ці щирі очі людей, цей позитив” (Н. Савчук). Тобто, на енергетичному та невербальному рівні майданівці ідентифікували один одного за мімікою, поглядом, жестами, багато хто навіть зараз не може пояснити це.

І на Майдані, і поза ним ідентифікація відбувалася також за зовнішніми ознаками. Наприклад, у транспорті відразу можна було впізнати людину, яка повертається з Майдану, за характерним запахом диму спалених дров (а у певні дні – і шин), який розповсюджувався від одягу, шкіри і волосся, адже неможливо було не “просякнути” цим димом, який ширився від польових кухонь, бочок для обігріву та ліній розмежування між силовиками та майданівцями. Також за одягом – здебільшого лижні термокостюми, теплий верхній одяг, розрахований на тривале перебування на морозі, засмальцьовані сажею та пилом: “Я всю зиму проходила в куртці, в лижних штанах, і ця куртка і штани, звичайно, не завжди пралися, їх неможливо було часто прати, і в одному й тому ж самому чотири місяці, і воно було пропахле страшенно, ну, словом, в такому костюмі протестувальника” (О. Руда). Також це ще був камуфляж, балаклави в чоловіків: “Це ще анекдот такий є. Якщо в кав’ярню на Майдані заходить штук шість людей в балаклавах, скоріш за все половина з них мають добру англійську. Причому бармен нормально їх приймає, видає каву, вони розраховуються, так балаклаву підкатали, випили і пішли” (Микола з Криму).

Також маркерами ідентифікації “своїх” серед протестувальників була синьо-блакитна символіка на одязі та сумках/рюкзаках, величезні пакети із супермаркетів із провізією для Майдану (“величезна купа людей, яка ішла в одному напрямку зі мною з кульками з різноманітних супермаркетів. Люди тягнули продукти, бо в інтернеті з’явилася інформація, що кухні згоріли і нема продуктів на Майдані” (Д. Клочко)), шини (у інтернеті відоме фото з двома жіночками, які везли дві шини в метро на Майдан).

Розповсюджувачі листівок – представники громадянського руху «Відсіч», відразу могли зрозуміти за реакцією на свої агітаційні матеріали, чи людина підтримує

Майдан, а чи є його опонентом: “свої” – ті, хто уважно читав і акуратно складав ці листівки собі в сумку, і “чужі” – ті, хто відмовлявся брати листівку, демонстративно рвав її або кидав на підлогу, агресивно поведився щодо розповсюджувачів цих листівок: “Ми багато займалися листівками <...> я цим дуже пишаюся, і всі, хто тоді був у “Відсічі», я думаю, пишаються – в день мітингу проти диктаторських законів 16 січня <...> ми поширили понад півмільйона листівок. Тобто ми їх зробили швиденько, надрукували <...> там є навіть фотографії, де ми на Майдан все це привезли – купи цих пачок. І тоді було дуже легко. Там ловиш когось, кажеш: “Оце роздайте десь пару десятків, десь там по дорозі”. – “Харашо”. І потім ідеш, бачиш – ці люди роздають. Ну люди були дуже вдячні, круто дуже” (Л. Овчаренко); “Весь день 30 грудня ми ходили роздавали листівки в метро про те, щоб на перше грудня збиратися на мітинг <...> там якісь скажені цифри кількості листівок були поширені, ледь не сто тисяч листівок за вечір. По собі можу сказати, що в мене були чоботи нові, я за вечір їх стер, всі підшви в мене стерлися” (М. Свеженцев).

Певну небезпеку становила така впізнаваність майданівців для них самих, адже й силовики, й тітушки влаштовували “полювання” на активістів, які виходили за периметр Майдану: “Наших хлопців вираховують і зустрічають десь далеко від Майдану – по стрічках, по камуфляжу” (Микола з Криму).

Цікавий момент ідентифікації “своїх” за маркерами-лозунгами, наприклад, перефразування закликів “Хто не скаче, той москаль!” у Жовтневому палаці: “Ми прикрутили таку грушу боксерську, туди повісили Азарова, Януковича і написали: “Хто не вдарить – той москаль!” І всі проходили, і ляпаса їм давали” (С. Терещенко); а також за гаслами: “Кажу: “Гасло скажи!” А він на мене дивиться. Я говорю: “Гасло! Слава Україні!” – “Воїстину слава!” Кажу: “Отам от вихід!” Там відразу було видно не наших” (С. Кириченко)/

Відбувалася зміна опозиції “свій – чужий” за родинними і дружніми маркерами: “Багато я родичів втратив просто по політичним поглядам, я зараз з ними не спілкуюся <...> Але багато з’явилося нових, справжніх, вони більше ніж родичі” (С. Терещенко); “ця жінка із Сімферополя, росіянка, проживає у Києві з шістдесятих років. З усіма з Криму пересварилася, сестра з нею не розмовляла, не дзвонила, всі родичі тож її обзивали “бандерівкою”. Але вона була за Майдан і за Україну” (М. Абрамова); “з старшими дітьми я зараз в контрах, вони сваряться, чого я пішла на Майдан, вони хочуть в Росію” (Л. Винниченко); “взнала я спротив у моїй родині. Дуже важко було пояснити, чому я інколи не ночую вдома, чому я знаходжуся буквально в 500 м від гарячої точки, а не йду додому спати” (Г. Поштаренко).

18–20 лютого багато людей шукали один одного і, знаходячи, неймовірно раділи, бо за час Майдану стали ніби рідні: “по дорозі зустріли наших кримчан. Це було таке щастя, що ми живі всі!” (І. Виноградська); “ми тоді з моєю подругою ходили по барикадах, і я все запитувала, чи є тут хто з моїх кримських <...> І найважливіша подія для мене – коли вони з’являлись і я узнавала, що вони всі живі” (А. Лямзіна). Контакти, зав’язані на Майдані, не переривалися: “99 % людей, яких я зустрічала на Майдані – вони ще й досі в моєму житті лишилися. <...> Це скарби, які я знайшла, які – хтось більшою, хтось меншою мірою – зі мною” (Г. Поштаренко); “я дуже багато друзів тут знайшла. Це не просто були друзі – це справжні друзі. З багатьма колишніми друзями після цих подій я просто не спілкуюся, я не можу з ними спілкуватися. Це, розумієте, як кусок взяв і відірвав – і все” (А. Лямзіна); “я, коли перший день прийшла, то багато людей, котрі мене побачили (вони чогось думали, що я загинула), чоловіки починали плакати, мене побачивши, казали: “Мала, я думав, ти вже трупіком десь лежиш в Домі профсоюзів” (Я. Васильковська); “ті люди, на яких ти не сподівався, що вони підтримають тебе, і так би мовити, будуть єдині з тобою, вони виявилися тобі надійнішими, ніж будь-хто” (Л. Пасічник).

Особливий маркер під час Революції гідності – готовність поділитися останнім, волонтерство. Чи не кожна друга людина (а то й кожна) так чи так ставала волонтером на Майдані. Не лише кияни, а й фактично вся Україна збирала допомогу для Майдану. Це були шини, які доправляли до центру в багажниках власних авто не лише чоловіки, а й жінки: “Повний багажник шин <...> я вийшла й кажу: “Хлопці, заберіть шини з багажника” (Т. Сосновська); багато людей, прочитавши списки необхідного в інтернеті, кидалися в аптеки і, бувало, стояли з однаковими переліками в черзі, залишали гроші іншим людям, водночас деякі аптеки робили суттєві знижки на ліки для Майдану: “мобільність і миттєва реакція якраз показали, що люди стали якимись в момент, буквально в один день, не милосерднішими, а відвертішими і щедрішими. Тобто люди не рахувалися зі своїми грошима, зі своїми потребами”, “вперше в житті побачили, що стоїть черга в Будинок профспілок не для того, щоб отримати їжу, а для того, щоб здати” (Т. Сосновська); “люди несли, не шкодували ні свого часу, ні грошей, все, що в кого було” (О. Руда); “так бідно вдягнена людина, але вона 20 гривень, це як мінімум, покладе” (Л. Дорогобід); “ми частково використовували якесь обладнання, яке спочатку закупалося на гроші людей, які просто приносили гроші і віддавали нам їх у руки. І ми на ці гроші купували інвентар, ноші, бинти еластичні, термогрілки” (Г. Поштаренко); “я не бачив тут багато. Те, що я бачив – тільки своє ліжко і кухню. Я до штурму чотири рази був на Майдані. Розумієте, просто не вистачало часу і сил щось, весь час на кухні”,

“сім’я молода, хлопчик з ними років чотирьох. Сумка – “мечта окупанта”. Кажуть: “У вас дров же немає”. На метро привезли дров, чотири ота-а-кі корки” (Т. Сич); “питаєш про потреби Майдану, закупаєш, на що вистачає грошей, привозиш і дивишся по пунктах, де це все можна віддати. У мене потім з’явилися партнери на районі, які торгують овочами, вони передавали мандарини, апельсини, гранати, овочі <...> я купувала на базарі сало, перекручувала з часником, приносила”; “я збирала гроші серед знайомих. Ідеш і кажеш: “От я їду на Майдан, хлопцям потрібні трюселя і шкарпетки”. Кажуть: “На тобі”. Хто скільки міг, то й давав. По 50, по 100 грн” (Ю. Соколюк); “на Мальтійську кухню частину продуктів отримували зі складів Будинку профспілок, частину продуктів закуповували, тому що була скринька, були пожертви, і на ці гроші закуповували м’ясо тощо. Часом приїжджали цілі машини цілеспрямовано на Мальтійську кухню з продуктами, це були пожертви десь зі Львова, зі Львівської області, з Франківська. Цілі буси, бувало, доїжджали”, “пам’ятаю, розгортаю згорточок, явно від якоїсь бабусі-пенсіонерки, там дві головки часнику і 5 гривень. Зворушливі моменти” (Д. Клочко).

Взаємоповага, готовність стати до фахової і будь-якої роботи, співпереживання теж були найтипівішими маркерами під час Революції гідності: “кожен на своєму місці мусив робити, що міг. Я вважав, що моє завдання найбільше – це zorganizувати людей на молитви” (єпископ С. Широкоградюк); “коли вже перші жертви від газів і побиття побігли [з Банкової 30 листопада], ми здзвонилися, знайшлися і зрозуміли, що треба щось робити <...> мусимо виходити з наступного дня на якісь патрулювання-чергування <...> надавати допомогу людям, кому погано або хтось десь поранився, дивитися за тим, що де відбувається, координуватися між собою <...> моє перше серйозне завдання – це була організація руху людей, які хотіли приєднатися до команди волонтерів Товариства Червоного Хреста” (Г. Поштаренко)

Багато людей опікувалися пораненими після кривавих подій 18–20 лютого, коли на всіх охочих волонтерів не вистачало поранених у лікарнях: “А ви чого приїхали?” Кажу: “Ми приїхали пораненого взяти. Де поранених видають?” А жінка каже: “Виходив лікар і сказав, що нам усіх поранених не вистачить. Так що їдьте робіть щось інше потрібне” (Т. Сосновська), а також таких пацієнтів в лікарнях цілодобово охороняли майданівці від провокацій міліції та тітушок: “були автозаки, ми їх перевірили, щоб вони поїхали пустими, і організували цілодобове чергування навколо лікарні, щоб не вивезли поранених, контролювали всі входи і виходи” (М. Свєженцев).

Кількість медиків у шпиталях та медпунктах на Майдані була більш ніж достатньою: “І 20 лютого я прийшла в Михайлівський із пропозицією, що може

допомогти як лікар. Там сказали, що вже повний комплект, послали в Український дім <...>, але це був той момент, коли звідти тільки пішов “Беркут” і був повний безлад, зрозуміло було, що медчастину там розгорнуть не скоро. Тоді ми пішли в консерваторію, бо нам сказали, що там розгортається медпункт. Там теж сказали, що вже не треба. Направили на Прорізну – і там повний комплект. Ну тоді ми пішли підмітати і прибирати Майдан <...> потім нам запропонували піти в готель “Україна”, сказали, що там утворюється нова медчастина. Ми пішли туди” (І. Виноградська). Також відбувалося долучення до медичних служб Майдану не лише фахових медиків, а й людей без профільної медосвіти (наприклад, Л. Винниченко в медслужбі Майдану, О. Руда та Микола з Криму в загоні швидкого реагування Червоного Хреста).

Багато наших респондентів згадували про силу молитви: “ми молилися завжди за тих людей, які були на Майдані, за тих, які борються, яких ранили, вбивали”, “було дуже багато людей, вони в храмі ночували і молилися” (С. Широкоградюк); “синод УПЦ КП прийняв рішення про те, щоб не молитися за владу, коли вже почали знищувати свій народ. <...> І який був результат? За три дні цієї влади не стало” (П. Основенко); “ми протягом ночі на сцені молилися кожен годину, Гімн співали <...> надія на Бога – вона завжди кріпчає і людей скріплює” (Ю. Казміренко); “могли раніше: хтось молиться, хтось не молиться, а тут тепер дивишся, що всі моляться. Це неймовірно”, “мій знайомий із Запоріжжя, він каже, що до тих подій, що були на Грушевського, він був невіруючим, але потім став віруючим <...> він не хрещений, але тепер хоче хреститися” (семінарист Олександр).

Також для постійних мешканців Майдану був характерний надзвичайний порядок: “порядок підтримувався, чергування кожен день, тричі на день. А з десятої до дванадцятої взагалі нікого не пускали досередини, вимивалося все, туалети всі, сходи, коридори. Там кожна сотня підтримувала в своєму розпорядженні порядок, сміття виносилося, чистенько все”; “обслуговуючий персонал [Жовтневого палацу] не мав нарікань на нас, прибиральниця каже: “Що ж ми будемо робити, коли ви підете? Нам же доведеться працювати”. У нас всередині військовий порядок підтримувався” (Т. Сич). Цей порядок надзвичайно дивував силовиків, які штурмували Жовтневий 18–20 лютого: “беркутівці почали сюди заходити. Один каже: “Посмотри, как у них здесь чисто!” (А. Лямзіна). Також чистота підтримувалася і в Інституті літератури НАН України, де квартирував “Правий сектор”: “коли “Правий сектор” у нас жив, у них дисципліна така була! Вони буквально що три, чотири години мили підлоги, тому що ж сажа розносилася” (Г. Нога).

Наступний маркер – надшанобливе ставлення до національних символів: покривання загиблих героїв жовто-синім прапором, спів Гімну щогодини: “Кожну ніч співали Гімн. Кожну годину <...> всі тепер знають слова Гімну. Всі, навіть східняки” (Т. Сосновська).

Відчутними були вічливість і доброзичливість: “ніякої злості не було. Усміхнені всі люди, незважаючи на такий привід, побиття студентів” (Л. Дорогобід), відсутність конфліктів, шанобливе ставлення до жінок: “Жінок ледь на руках не носили, кругом їх без черги пропускали” (С. Терещенко).

Пересічні кияни намагалися не користуватися тим, що приносили на Майдан – чаєм, кавою, смаколиками: “щоб не обпивати, не об’їдати Майдан, ми ходили до себе на роботу, в інститут, погрітися, чаю попити” (О. Стужук); а також давали притулок приїжджим активістам із регіонів: “в мене вдома тоді жили наші активісти відсічанські зі Львова – така суцільна “ночлєжка”” (Л. Овчаренко), “у нас, оскільки живемо недалеко від Майдану, перебувала величезна кількість також старих революціонерів зі Львова, які приїжджали. То в нас хата була якоюсь перевалочною базою, в якій люди ночували, милися, відігрівалися” (Д. Клочко).

Нерідко активні учасники Майдану приховували своє перебування на Майдані від рідних, аби їх менше хвилювати: “Тут мені мій чоловік пише есемеску: “Ти де? Ти на Майдані?” Тобто він з тим, щоб я не на Грушевського, бо він сидить у Софії і це все дивиться онлайн. І я йому кажу: “Так, я на Майдані!” І він мені пише: “Неправда, я тільки що тебе бачив в шубі, як ти довбаєш плитку”. Так це все, де Парламентська бібліотека [на вул. М. Грушевського]” (Н. Бойко), “чоловік мій не пускав мене сюди, але він не знав, бо я могла піти на роботу, а де я вже ділась, то вже моя особиста справа” (Ю. Соколюк); “дружина пішла раніше на мирну ходу. Вона мене весь час обдурювала, пішла раніше, стверджуючи, що лише подивиться, а потім – на кухню” (Д. Клочко).

Також багато хто згадував відсутність страху в найнебезпечніші моменти: “Чим більше була небезпека, тим більше збиралося людей” (С. Терещенко). Н. Бойко згадує про похід з канапками на першу барикаду: “А та жінка каже: “Ой, а нащо тобі взагалі цієї каски? Я вчора розносила, і коли хтось там стрілив, і воно так чмихнуло, і моя каска впала”... Тобто вона думала, що це мало мене збадьорити”. Л. Овчаренко розповідає про рішення жіночої чоти залишатися на Майдані 18–20 лютого 2019 року: “якщо будуть тут якісь жертви <...> дорослі чоловіки <...> якщо тут їхні тіла лежатимуть, то це один ефект, так, це погано, звісно. Але якщо тут будуть лежати діти, якісь там дівчата, жінки, то це буде набагато гірше. І це владу спиняє. Тобто, головне наше завдання – тут бути

присутніми, щоб стримувати владу”; “наші дівчата екзальтовані, під кулі бігли, допомагали”; “я пам’ятаю, що був готовий вже померти, бо здавалося, що гірше вже не було куди” (М. Свеженцев); “у медпункті на Городецького погодилися, що ніхто з місця не тікає, всі усвідомили, що працюємо до кінця на своєму робочому місці” (Р. Добровольський); “пішов передягнувся у все чисте, бо розумів: якщо вже б тоді під руку попався, то сподіватися на якесь милосердя від беркутівців – це наївно” (Т. Сич); “червона лінія на Грушевського, гранати, все кидають, мороз страшенний, всі в протигазах, дуже великі ризики. І тут стоїть таке дівчисько, з підносом, і каже: “Хлопці, чаю?”. Це було настільки неймовірно” (Г. Поштаренко); “дівчата – ті стояли, збиралися навіть там загинути, а коли вже штурм був 19 лютого, вони нікуди не йшли” (С. Кириченко); “ми пішли висповідалися, як перед смертю, коли справді там якесь таке враження було, що на Грушевського кінець світу” (О. Козенко-Клочко).

Ще один показовий маркер – здатність пробачати і благородність: “тітушок проводили Майданом, вони вибачалися, і я дуже дивувалася, чому їх відпускають, чому майданівці їм пробачають?” (Л. Дорогобід); “ведуть беркутівця до сцени, із сцени кричать: “Не бийте його! Ми не “Беркут”!” <...> ведуть його не для того, щоб бити, а щоб захистити, щоб його не били люди” (М. Абрамова); “спіймали тоді беркутівців, але я сказала: “Хлопці, не бийте!”. А один хлопчина, беркутівець <...> в очі мені дивиться, не хоче плакати, а плаче. Я йому тіки кажу: “Ты не виноват, да? Ну послали, ты должен был идти, да?”. А він і слова сказати не може, тіки махає головою <...> Дуже плаче, мовчки, зуби сцєпив <...> сльози як горох котилися в нього, да” (Л. Винниченко); “коли кидаєш плитку і точно бачиш, що влучив у людину, особливо, коли ми кидали під Жовневим палацом <...> Ну, тут кидаєш, а вони стоять, і так видно – то в щит, то в голову, що він хитнувся, то в ногу ти попав. І якесь подвійне почуття, наче ж теж свої люди, але опинилися по той бік барикад...” (Г. Нога).

Характерним було шанобливе ставлення до полеглих героїв: “Стоїш просто як вкопаний <...> Здоровий глузд підказує, що смерть – це страшно, що треба відвернутися і піти. А ти просто стоїш, як приклеєний”; “І замість тебе, дорослого, гинуть твої діти, яким би далі тут жити” (Т. Сосновська); “це були люди в основному не такі герої, які просто кинулись в якийсь момент на амбразуру. Вони свідомо йшли на ризик. Вони розуміли, що ризикують життям. Але йшли, бо інакше не могли жити, совість би замучила. І ці люди, я так думаю, для майбутньої держави, ой, як прислужилися б” (І. Виноградська).

Дуже важливими були розуміння небезпечних ситуацій і швидке реагування на них: “Ти розумієш, коли воно летить, то тобі треба обертатися в другий бік і не дихати”

(Н. Бойко); взаємодопомога: “Людина ледь не примерзла до лавочки. Вчитель математики десь з Вінницької області, приїхав на Майдан, носив плитку, йому стало погано і він приліг на лавочку <...> Якимось ми з кумом його підвели потихеньку в наш інститут <...>. Я чаю йому приготувала. І ми так просиділи з ним до години п’ятої” (Н. Бойко); “бачила, як людей рятували з палаючого Будинку профспілок. Хтось із хлопців не міг спуститися з 4 поверху, бо позаді нього вже все палало-горіло, а спереді ж тіки вікно і більше нічого немає. То якийсь хлопчик – я думаю, що він альпініст, а можливо, має навик альпінізму, – він піднявся до нього на той поверх і звів його. Там він спеціаліст, він бачить, де можна стати ногою, і врятував його. <...> А ми всі співпереживали. Тут нам загроза – зараз нас усіх можуть убить, а ми всі переживаємо, щоб врятувати тут одну людину, що там у вікні” (М. Абрамова). Таксисти і просто водії допомагали доїхати на і з Майдану в ті дні, коли були зіткнення: “зупинилася машина. Сказали: “Ви на Майдан?” – “На Майдан”. – “Сідайте”. І підвезли нас до метро “Дніпро”, а ми потім звідти вже піднімались до Майдану” (М. Абрамова); “мого брата поранили <...> йому треба було якось дістатися додому, він у центрі живе. І він розумів, що кров юшить і він перемотаний. А тоді ж міліція всіх хапала. <...> він зупинив машину, якийсь дід йому допоміг, посадив у машину, повіз. Їх зупинив наряд міліції, почали заставляти вийти з машини. А дід не дозволив, каже: “Що ви перебиваєте мій заробіток, це мій клієнт, і я не дозволяю його забирати”. Він відбив фактично його від міліціонерів, довів його додому і навіть грошей не взяв” (Ю. Соколюк); “люди зі своїми машинами прямо під’їжджали, дівчата, забирали поранилих з Шовковичної і привозили в Профспілки, тому що всі знали – в лікарню везти небезпечно” (Н. Савчук).

Унікальним був маркер за тверезістю – в межах Майдану заборонялося вживання алкоголю. Вартові на пропускних пунктах і барикадах відсіювали осіб у наркотичному чи алкогольному сп’янінні, які намагалися пройти усередину, таким чином уникали нівеляції та компрометації Майдану: “ми не пускали людей на цю територію. Вдень пускали, вночі – ні. Там закривали ворота. Постійно лізли якісь бомжі, наркомани, якісь люди, що явно йшли з провокацією <...> П’яних теж було заборонено пускати на територію Майдану” (Л. Овчаренко); “На Новий рік нарядили ялинку. Крім сока, кампота, нічого не було, даже шампанського, ніякого спиртного не було, поїли, попили кампоту, повеселилися і вранці полягали спати” (Л. Винниченко); “наркоманів міліції здавали, а вони не дуже хотіли брать” (С. Кириченко); “я особисто не бачив і не був свідком ніяких інцидентів, пов’язаних з алкоголем, на Майдані” (Д. Клочко).

Цікавий маркер за локацією, респонденти згадують про спокій і безпеку, яку відчував, коли лише заходив у периметр Майдану, і неспокій, коли покидав його: “Мені простіше і спокійніше було бути там, на Майдані, роздавати ці канапки, робити будь-що, ніж сидіти і дивитися це все по телевізору”, “хлопці нас з жінкою, з якою ми роздавали канапки, оточили колом, я була впевнена, що якщо зараз щось буде летіти, то вони закрийють нас собою. Я була впевнена, що ми в безпеці, в певний момент заспокоїлась і спокійно ходила роздавала ці канапки” (Бойко Н.); “ми дивилися все, що відбувалося, в інтернеті і так далі, дещо набирались песимізму, депресії такої наганяли. Але коли приходиш на Майдан, поспілкуєшся з людьми, то воно так надихало, що ти додому просто окрилений ішов, навіть не хотів повертатись” (семінарист Олександр); “ходила на Майдан для оздоровлення. Від телевізора в мене до двохсот піднімався тиск. А як була на Майдані, я бачила цих людей, очі цих людей, все – я приходила, тиск був в нормі, все було в нормі” (А. Скриннікова); “коли я приходила сюди, я розуміла, що в мене є місія певна, в мене є мета, в мене є завдання. Я є частиною чогось. Оце мене робило вільною”, “завжди, коли була нагода, я ішла туди [на Майдан] і дуже чекала цих патрулювань, бо мені там спокійніше було” (Г. Поштаренко); “як хіхікали ті, хто залишався на Майдані, що ми тут по хатах панікували набагато більше, ніж насправді варто було, через те, що відбувалося на Майдані”; “я не знаю, як це пояснити, але реально коли ти доїжджав до Майдану, виходив – і все, западав спокій, і ставало спокійно <...> ти серед своїх, і ти собі спокійно почувашся, і дієш виважено, ти дихаєш з цими людьми, думаєш з ними однаково, і ти турбуєшся і переживаєш про цих людей, як і вони про тебе” (О. Стужук); “атмосфера була дуже братська, дружна <...> не провокувала, а скоріше навпаки, гасила будь-яку агресію всередині периметру Майдана” (Д. Клочко).

Водночас і в самому Майдані було щось схоже на розмежування “свій – чужий”, але без негативного контексту, на рівні співіснування, проте без взаємоперетинання без потреби. Наприклад, мешканці Жовтневого палацу, Профспілок, КМДА, Українського дому, окремих палаток намагалися обходитися забезпеченням і спілкуванням у межах своїх локацій, цьому сприяла й жорстка система пропускних посвідчень, які змінювалися чи не щодня задля уникнення провокацій і проникнення “диверсантів” з ворожого табору – Антимайдану з Маріїнського парку, та переодягнених силовиків: “наради відбувалися в Будинку профспілок <...> І там сотники всіх сотень мали бути присутні, там видавали посвідчення на наступний день такі одноразові. І щодня мінявся їх дизайн” (Л. Овчаренко); “Я ходив у КМДА за ліками. А мені ще подобалося: якщо йти туди, перепустку їм показати же треба” (С. Кириченко).

Також виділялися дві чіткі групи всередині Майдану – ті, хто прагнув радикальніших дій (“молоді люди, які відразу зрозуміли, що потрібні агресивні дії, які мріяли про революцію. <...> Вони виглядали як провокатори”, “коли десь виникав конфлікт – це був єдиний шанс розкачати ситуацію, щоб цей процес був не просто танці, а щоб був спочатку якийсь бунт, а потім революція” (Олексій, ГО “Братство”); “оце їхнє мирне протистояння. Якби ми поперли з першого дня, то цього б не було” (М. Гнибіда)), і ті хто наполягав на мирному протистоянні – як громадські організації, духівництво, так і окремі учасники: “у “Відсічі” взагалі один з принципів – ненасильницькі методи, тому що в невоєнний, мирний час вони найбільш ефективні”; “нам потрібно було більше і більше людей. Тому що влада насправді цього боялася, і Росія боялася, що величезна маса людей буде активна. Але коли почалася радикалізація, багато хто перестав ходити на Майдан. Батьки перестали пускати дітей”; “у нас, якщо кидать коктейлі для того, щоб палить стіну, – то це нормально, але щоб кидати в людей, у беркутівців, – це вже погана ідея” (Л. Овчаренко); “мене трошечки здивувала ця атмосфера, коли ми зранку вишикувалися і пішли, коли ти ідеш уверх по Інститутській, а люди збоку тебе проводжають, як на війну, хоча хода має бути мирна” (М. Свеженцев); “Катерина з “Відсічі” казала: “Патики оставте за воротами, не заходьте сюди з ними. У нас мирний спротив” (С. Кириченко). Цікавий момент, коли відбувалася зміна світогляду, про що згадує М. Свеженцев: “18 лютого в мене стався перелом свідомості. Ми нібито мирна сотня, і начебто є якісь принципи, я від них не відмовлявся, але я розумів, що в тих умовах ми як сотня Самооборони маємо робити щось більше, ніж просто чай розливати. І я почав шукати якісь дубінки, роздавати людям на барикаді. Щоб, якщо з нашого боку хтось буде атакувати, щоб у нас хоч щось було для захисту”.

Маркер ідентифікації за мовою цікавий тим, що не було агресії проти людей, які розмовляли російською, але перевага надавалася українській, тому дуже багато майданівців саме в цей період вирішили перейти на українську як мову офіційного та побутового спілкування, таким чином вклавши у фундамент ідентифікації себе українцем ще й цю складову: “Я можу зараз з вами розмовляти українською, за 10 хвилин я буду з кимось розмовляти російською, і ніхто мені на це й слова не скаже... От кажуть, тут западенці, вони тут влаштували мовний геноцид. Ні, ні в якому разі такого нема” (Т. Сич); “я, до речі, вивчив хоч гімн і країнською спілкуватись почав. Я ж в українській школі вчився, а в Одесі – відвик. А там на Майдані хоч якоюсь рідною мовою порозмовляв”; “була домовленість: “Це територія української мови”. Там

розмовляли російською ті, кому дуже важко було перейти на українську, але ніхто не звертав на це увагу. Більшість переходили, це подобалось” (С. Кириченко).

Таким чином, з огляду на все викладене, можна фактично виокремити два типи ідентифікації “ми – вони” на Майдані: “свої – не свої” без негативного відтінку і “свої – чужі” з негативним відтінком, вороги. Цілком можна погодитися з думкою Х. Дацишин, що “український політичний дискурс, який відображає вектор “свій – чужий” з погляду учасників Євромайдану, демонструє низький рівень агресії, йому не притаманна “мова ненависті”, категоричне несприйняття “чужого”; натомість визначальними рисами цього дискурсу є толерантність, відкритість до діалогу, готовність до розширення групи “своїх” унаслідок залучення до неї представників “інших”²¹.

Насамкінець хотілось би ще зупинитися на одній цікавій обставині роботи із книжкою “Майдан. Пряма мова”. Справа в тому, що О. Чебанюк і авторка статті, упорядниці цього збірника, водночас самі були свідками і учасницями Революції гідності. Це була тема, дуже нам близька та яку ми теж “проживали” разом із нашими респондентами. Межа, яка б мала утворюватися завдяки опозиції “інтерв’юер – респондент”, чітко відчувалася лише на початку кожного інтерв’ю – на етапі уточнень біографічних даних, поступово кожен наш респондент переставав відчувати себе респондентом, а ми себе інтерв’юерами, по суті, відбувалися розмова одностороння або монолог респондента, яка прагне звірити свій непережитий, подекуди навіть травматичний, досвід.

Тема, порушена в цій статті, досить широка і має перспективи для подальших досліджень, як імагологічних та усноісторичних, так і тих, що стосуються інших наукових напрямків.

Bibliography:

²¹ Kh. Datsyshyn. *Kontsept “chuzhyi” u politychnomu dyskursi periodu Yevromaidanu (na materialy hazety “Den”)...*, s. 303.

Askoldov-Alekseev Sergey. *Kontsept y slovo*, “Russkaia slovesnost. Ot teoryy k strukture teksta: antolohyia”, Moskva 1997, s. 267–279.

Bezv Tetiana. *Fenomen “Maidanu” yak marker formuvannia politychnoi identyfikatsii miskoi hromady Odesy*, “Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa”, Kyiv 2014, vyp. 1 (69), s. 184-221

Datsyshyn Khrystyna. *Kontsept “chuzhyi” u politychnomu dyskursi periodu Yevromaidanu (na materialy hazety “Den”)*, “Visnyk Lvivskoho universytetu”. Seria “Zhurnalistyka”, 2014, vyp. 39, s. 296–303.

Kior Nataliia. *Literaturna imaholohiia: vyvchennia obraziv inshykh etnokultur u natsionalnii literaturi*, “Pytannia literaturoznavstva”, 2010, vyp. 79, s. 290–299.

Kis Oksana. *Usna istoriia: stanovlennia, problematyka, metodolohichni zasady*, “Ukraina moderna”, 2007, nr. 11, s. 7–21.

Kovaliv Yurii. *Abetka dysertanta: Metodolohichni pryntsyipy napysannia dysertatsii*. Kyiv 2009, 460 s.

Kovalova Halyna. *Opozytsiia “svii – chuzhyi” pry formuvanni natsionalnoi identychnosti v konteksti hlobalizatsii*, “Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”. Seria “Filosofiia”, 2009, vyp. 5, s. 84–91.

Kryvytska Olena. *Dykhotomiia “svii” / “chuzhyi” u konteksti teorii kordoniv ta porubizhzhia*, “Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. IF Kurasa NAN Ukrainy”, 2015, vyp. 2, s. 196–208.

Maidan vid pershoi osoby. 45 istorii Revoliutsii hidnosti, uporiad. Tetiana Kovtunovych, Tetiana Pryvalko, Kyiv 2015, 320 s.

Maidan. Priama mova, Knyha 1, rozshyfr., uporiad. ta prym. Oleny Chebaniuk, Oksany Kovalovoi, Kyiv 2019, 448 s.

Nalyvaiko Dmytro. *Literaturna komparatyvistyka vchora i sohodni*, w: *Suchasna literaturna komparatyvistyka: stratehii i metody. Antolohiia*, za zah. red. D. Nalyvaika, Kyiv 2009, s. 5–42.

Papylova Evgeniia. *Imagologiya kak humanytarnaia dystsyplyna*, “Rhema. Rema. Fylohohycheskye nauky. Lyteraturovedenye”, 2011, nr. 4, s. 31–40.

Pavliukh Mariia. *Fenomen ukrainskoho Maidanu: istorychna y henetychna pam’iat*, “ZN.UA”. Tryb dostępu: <https://dt.ua/history/fenomen-ukrayinskogo-maydanu-istorichna-y-genetichna-pam-yat-.html> [dostęp: 17.06.2019].

Sheliia Mariia. *Fenomen vysokoi protestnoi aktyvnosti u postradianskii Ukraini*, “Zahid.net”. Tryb dostępu:

https://zaxid.net/fenomen_visokoyi_protestnoyi_aktivnosti_u_postradyanskiy_ukrayin_i_n1304964 [dostęp: 17.06.2019].

Vyhovskyi Oleksandr. *Maidan. Yak vse pochynalosia...* “Nova kopiika”. Tryb dostępu: <http://ko-peyka.com.ua/page/majdan-jak-use-pochinalosja> [dostęp: 17.06.2019].